JAZO TAYINLASHDA RAG'BATLANTIRUVCHI NORMALARNING JINOYAT-HUQUQIY TABIATI VA ULARNI QO'LLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Bahriddinov Davlatbek Vahobjon o'g'li
Abu Rayhon Beruniy universiteti asistent o'qituvchisi
Gmail: davlatbekk0101@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda jazo tayinlashda rag'batlantiruvchi normalarning jinoyat-huquqiy tabiati, mazmuni va nazariy asoslari yoritiladi. Ushbu normalarning jinoyat sodir etgan shaxsning ijobiy xulq-atvorini rag'batlantirish, jazoni individuallashtirish hamda adolat va insonparvarlik prinsiplarini amalga oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, rag'batlantiruvchi normalarning jazoni yengillashtiruvchi holatlar bilan o'zaro nisbati, ularni qo'llash mezonlari va huquqni qo'llash amaliyotida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida rag'batlantiruvchi normalarni qo'llashda qonuniylik, tenglik va individual yondashuvni ta'minlashga doir nazariy xulosalar shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: jazo tayinlash, rag'batlantiruvchi normalar, jinoyat huquqi, jazoni individuallashtirish, adolat prinsipi, insonparvarlik, jazoni yengillashtirish, ijobiy xulq-atvor, qonuniylik, sud amaliyoti.

Kirish

Jinoyat huquqida jazo tayinlash instituti sodir etilgan jinoyat uchun adolatli va qonuniy jazo belgilash, aybdorning shaxsini hisobga olish hamda jazoning maqsadlariga erishishni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda rag'batlantiruvchi normalar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ular jinoyat sodir etgan shaxsning qilmishidan keyingi xulq-atvori, yetkazilgan zararni qoplashga intilishi, aybiga iqror bo'lishi yoki jinoyatni ochishga ko'maklashishi kabi holatlarni huquqiy baholash imkonini beradi.

Rag'batlantirish mexanizmlarining nazariy mohiyati shundaki, davlat jinoyat sodir etgan shaxsning ijtimoiy foydali xatti-harakatlarini e'tirof etish orqali uning tuzalishiga ko'maklashadi. Shu bilan birga, bunday normalarni qo'llash sudning qonuniy vakolatlari doirasida amalga oshirilishi va jazo tayinlashning umumiy asoslariga muvofiq bo'lishi lozim. Mazkur masalani o'rganish rag'batlantiruvchi normalarning huquqiy tabiatini aniqlash, ularning boshqa jinoiy-huquqiy institutlar bilan munosabatini belgilash hamda amaliyotda to'g'ri qo'llash mezonlarini asoslash nuqtayi nazaridan dolzarbdir.

Asosiy qism

Rag'batlantiruvchi normalarning tushunchasi va jinoyat-huquqiy tabiati. Jinoyat huquqi nazariyasida rag'batlantiruvchi normalar deganda jinoyat sodir etgan shaxsning qonunda nazarda tutilgan ijobiy xulq-atvorini e'tirof etish hamda ushbu xulq-atvor bilan bog'liq holda unga nisbatan yengilroq jazo yoki boshqa qulayroq jinoyat-huquqiy oqibatlarni qo'llash imkonini beruvchi huquqiy qoidalar tushuniladi. Bunday normalarning asosiy xususiyati shundaki, ular shaxsning jinoyat sodir etganligi faktinigina emas, balki uning qilmishidan keyingi munosabati va xatti-harakatlarini ham huquqiy baholashga xizmat qiladi.

Rag'batlantirishning jinoyat-huquqiy mohiyati jazoni shunchaki kamaytirish bilan cheklanmaydi. U shaxsni yetkazilgan zararni qoplashga, aybini anglashga, jinoyatni aniqlashga ko'maklashishga va qonuniy xulq-atvorga qaytishga undovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

rag'batlantiruvchi normalar jazolash va jinoyatlarning oldini olish vazifalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 3-moddasida qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, insonparvarlik va odillik kabi prinsiplar mustahkamlangan. Ushbu prinsiplar rag'batlantiruvchi normalarni qo'llashning nazariy-huquqiy poydevorini tashkil etadi. Xususan, odillik prinsipi jazoning jinoyat xususiyati, ijtimoiy xavflilik darajasi va aybdorning shaxsiga muvofiq bo'lishini talab etsa, insonparvarlik prinsipi shaxsning tuzalish imkoniyatlarini ham e'tiborga olishni nazarda tutadi (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 3-modda).

Rag'batlantiruvchi normalarning qonunchilikdagi ifodasi va qo'llash mezonlari. Amaldagi jinoyat qonunchiligida rag'batlantirishga oid qoidalar turli shakllarda ifodalangan. Jumladan, Jinoyat kodeksining 55-moddasida jazoni yengillashtiruvchi holatlar belgilangan bo'lib, aybiga iqror bo'lish, chin ko'ngildan pushaymonlik, jinoyatni ochishga faol yordam berish va yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda bartaraf etish shular jumlasidandir. Biroq ushbu holatlarning mavjudligi har doim ham jazoni avtomatik ravishda muayyan miqdorga kamaytirishni anglatmaydi: ularning huquqiy oqibati tegishli modda va jazo tayinlash qoidalari doirasida aniqlanadi (Jinoyat kodeksi, 55-modda).

Jinoyat kodeksining 57^1-moddasi aybdor o'z qilmishiga amalda pushaymon bo'lganida jazo tayinlashning maxsus qoidasini nazarda tutadi. Mazkur modda 55-modda birinchi qismining "a" va "b" bandlaridagi holatlar mavjud bo'lib, 56-moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan og'irlashtiruvchi holatlar bo'lmaganida, qonunda ko'rsatilgan ayrim istisnolardan tashqari, jazo muddati yoki miqdorini Maxsus qism tegishli sanksiyasidagi eng ko'p jazoning uchdan ikki qismidan oshirmaslikni belgilaydi. Bu qoida rag'batlantirishning qonun bilan chegaralangan shaklini ifodalaydi.

Shuningdek, Jinoyat kodeksining 57-moddasi jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar mavjud bo'lgan alohida vaziyatlarda yengilroq jazo tayinlash imkonini beradi. 57^2-modda esa aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv tuzilgan jinoyatlar bo'yicha jazo tayinlashning maxsus chegarasini belgilaydi. Demak, rag'batlantirish mexanizmlari yagona shaklda emas, balki turli huquqiy shartlar va oqibatlarga ega normalar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi.

Rag'batlantiruvchi normalarning o'zaro farqlari

1-jadval. Jazo tayinlashda rag'batlantirishga oid ayrim normalarning qiyosiy tavsifi

Norma	Huquqiy mazmuni	Qo'llash xususiyati
55-modda	Jazoni yengillashtiruvchi holatlarni belgilaydi.	Holatlarni aniqlash va jazo tayinlashda hisobga olishni talab etadi.
57-modda	Alohida hollarda yengilroq jazo tayinlash imkonini beradi.	Jinoyatning ijtimoiy xavfliligini jiddiy kamaytiruvchi holatlar bilan asoslanadi.
57^1-modda	Amalda pushaymonlik bilan bog'liq jazo tayinlash qoidasini belgilaydi.	Qonunda ko'rsatilgan yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar hamda istisnolar hisobga olinadi.
57^2-modda	Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzilgan jinoyatlar bo'yicha jazo chegarasini belgilaydi.	Kelishuv mavjudligi va tegishli qonuniy shartlarga bog'liq.

Manba: O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 55, 57, 57^1 va 57^2-moddalari asosida muallif tomonidan tuzildi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, mazkur normalarning umumiy jihati shaxsga nisbatan jazo tayinlashda uning holatini inobatga olishga qaratilganidadir. Biroq ular huquqiy oqibati, qo‘llash shartlari va sudning vakolati nuqtayi nazaridan farqlanadi. Shu sababli 55-moddadagi yengillashtiruvchi holatni 57, 57^1 yoki 57^2-moddalaridagi maxsus qoida bilan aynan bir xil huquqiy mexanizm sifatida talqin qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Rag‘batlantiruvchi normalarni qo‘llashda muhim nazariy talab — shaxsning xulq-atvoriga berilgan baho bilan jazoning yakuniy miqdori o‘rtasidagi asoslantirilgan bog‘liqlikni ta’minlashdir. Masalan, aybiga iqror bo‘lish yoki zararni qoplash holati tegishli dalillar bilan tasdiqlanishi, qonunda belgilangan shartlarga muvofiq baholanishi lozim. Aks holda, bir xil mazmundagi vaziyatlarda turlicha qarorlar qabul qilinishi va qonun oldida tenglik talabining buzilishi xavfi yuzaga kelishi mumkin.

Rag‘batlantiruvchi normalarni qo‘llashning nazariy muammolari. Rag‘batlantiruvchi normalarni qo‘llashda sud tomonidan shaxsning xulq-atvorini baholash bilan bir qatorda sodir etilgan jinoyatning xususiyati, yetkazilgan zarar, ayb shakli va darajasi hamda boshqa tegishli holatlar e’tiborga olinishi zarur. Oliy sud Plenumining 2006-yil 3-fevraldagi 1-sonli «Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida»gi qarori jazo tayinlash amaliyotida qonun talablariga rioya qilish va tayinlangan jazoning asoslarini ko‘rsatish masalalariga qaratilgan.

Nazariy jihatdan, rag‘batlantiruvchi normalarni qo‘llashda uchta muhim masalaga e’tibor qaratish lozim. Birinchidan, rag‘batlantirish uchun asos bo‘luvchi holatlarning mazmuni va ularni tasdiqlovchi dalillar aniq belgilanishi kerak. Ikkinchidan, sudning qarori qonunda belgilangan shartlarga muvofiq bo‘lishi va yetarlicha asoslantirilishi zarur. Uchinchidan, rag‘batlantirish mexanizmi jabrlanuvchining huquq va qonuniy manfaatlarini hamda sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini e’tiborsiz qoldirmasligi lozim.

Shu sababli rag‘batlantiruvchi normalarning samaradorligi faqat jazo miqdorining kamayishi bilan emas, balki ularning qonuniy, asoslantirilgan va izchil qo‘llanishi bilan ham belgilanadi. Bunday yondashuv jazo tayinlashda insonparvarlik va odillik prinsiplarini o‘zaro uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, jazo tayinlashda rag‘batlantiruvchi normalar jinoyat huquqining shaxsni tuzalishga undash, uning ijobiy xulq-atvorini e’tirof etish va jazoni individuallashtirishga xizmat qiluvchi muhim huquqiy vositalaridan biridir. Ularning jinoyat-huquqiy tabiati shaxsning jinoyatdan keyingi munosabati va qonunda nazarda tutilgan ijobiy harakatlarini jazo tayinlash jarayonida hisobga olishda namoyon bo‘ladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Jinoyat kodeksining 55, 57, 57^1 va 57^2-moddalari rag‘batlantirish bilan bog‘liq turli huquqiy mexanizmlarni nazarda tutadi. Ularni qo‘llashda har bir normaning mustaqil shartlari, huquqiy oqibatlari va o‘zaro nisbatini hisobga olish muhimdir. Rag‘batlantiruvchi normalarni jazoni yengillashtiruvchi barcha holatlar bilan aynan tenglashtirish mumkin emas, chunki ayrim normalar muayyan shartlar mavjud bo‘lganda jazoning chegaralarini belgilaydi.

Tadqiqot natijasida rag‘batlantiruvchi normalarni qo‘llashda huquqiy aniqlikni ta’minlash, sud qarorlarini asoslantirish va shaxsning ijobiy xulq-atvorini baholash mezonlarini izchil qo‘llash zarurligi asoslandi. Mazkur yondashuv qonuniylik, tenglik, odillik va insonparvarlik prinsiplarining amalda ta’minlanishiga xizmat qiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi: 1994-yil 22-sentabr, 2012-XII-son. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/111453
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3-fevraldagi 1-sonli «Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida»gi qarori. – URL: https://sud.uz/la/plenum-la/documents-criminal-la/
4. O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 18-maydagi O'RQ-245-sonli «O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga qo'shimcha kiritish to'g'risida»gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/mact/-1626799
5. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 18-fevraldagi O'RQ-675-sonli Qonuni. – Aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv institutiga oid qonunchilik hujjati. – URL: https://lex.uz/

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.